

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Гоманюк Микола Анатолійович

УДК 316.4: 316.022

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ Й ІНТЕГРАЦІЯ ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

спеціальність 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат соціологічних наук доцент
Коробов Володимир Кузьмич
Херсонський державний технічний університет
завідувач кафедри філософії і соціології

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук професор
Кононов Ілля Федорович
Луганський національний педагогічний університет
імені Тараса Шевченка
завідувач кафедри філософії і соціології

кандидат філософських наук доцент
Арбсїна Віра Леонїдївна
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна
доцент кафедри соціології

Захист відбудеться «05» жовтня 2007 р. о 10 годині на засіданні
Вченої ради Д 64.051.15 у Харківському національному університеті
імені В.Н.Каразіна за адресою:
61077, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. 2-49

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м.
Харків, пл. Свободи, 4

Автореферат розісланий « ____ » _____ 2007 року

Учений секретар
спеціалізованої Вченої ради

доцент Шеремет І.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Турки-месхетинці належать до народів, що зазнали репресій у сталінські часи: 1944 року десятки тисяч турків-месхетинців були депортовані з південних районів Грузії до радянських республік Середньої Азії та Казахстану. 1989 року внаслідок загострення міжетнічного конфлікту в Узбекистані турки-месхетинці були змушені знову шукати собі притулок у різних країнах Європи та Азії. Значна частина турків-месхетинців оселилася і на території України (переважно в Херсонській та Донецькій областях). До цього часу проблема повернення турків-месхетинців на історичну батьківщину фактично ще не вирішена, хоча в Грузії ще 1996 року було видано відповідний указ Президента. У деяких місцях проживання, наприклад, у Краснодарському краї Російської Федерації, тривають міжетнічні конфлікти і відбуваються утиски турецько-месхетинського населення, внаслідок чого тисячі турків-месхетинців знову мусять іммігрувати – на цей раз до США.

Загалом можна констатувати, що економічні і політичні обставини склалися таким чином, що попри намагання низки інституцій повернення турків-месхетинців до Грузії на даний момент є неможливим, також згорнутою є програма Турецької Республіки щодо прийому етнічних турків з пострадянського простору, яка діяла протягом 1992-1994 рр. Це дає підстави вважати, що адаптацію турків-месхетинців в українському суспільстві доцільно розцінювати не як тимчасову проблему, а як довгострокове завдання.

Актуальність теми зумовлена також загостренням проблеми міжетнічних відносин. Вивчення причин і факторів міжетнічної напруженості, яка може виникнути внаслідок невдалої соціальної адаптації, може сприяти запобіганню розвитку соціальної ситуації у негативному напрямку на територіях України, де проживають турки-месхетинці та представники інших етнічних груп. Саме це стало підставою запиту місцевих органів державної влади й органів місцевого самоврядування, які наразі не готові до управлінського забезпечення інтеграції низки етнічних груп, зокрема турків-месхетинців.

Крім того, враховуючи міжнародний формат турецько-месхетинського питання, слід зазначити, що успішна інтеграція турків-месхетинців представляє Україну на міжнародному рівні як демократичну і правову державу. Це може впливати і на міжнародні відносини України з державами, зацікавленими в успішному вирішенні месхетинського питання. Передусім це стосується україно-турецьких, україно-європейських та україно-грузинських відносин.

Враховуючи сучасну політичну ситуацію, можна констатувати, що питання інтеграції турків-месхетинців є більш актуальним, тому що, по-перше, можливість репатріації (принаймні чисельної) у Грузію й далі залишається сумнівною, по-друге, – частина месхетинських турків не налаштована залишати свої нові місця

поселення, а частина, хоча й має певні еміграційні настрої, навряд чи зможе їх реалізувати через те, що реальні перспективи для переселення досить примарні, а сама його ідея викликає неабиякі застереження. Реалії життя дозволяють прогнозувати, що більшість з теперішніх громадян України турецько-месхетинської етнічної належності залишаться в Україні, де становитимуть один з елементів розмаїтого етнічного складу населення.

Ступінь розробленості проблеми. У соціологічній науці проблемам соціальної адаптації від початку приділялося багато уваги (М.Вебер, Е.Дюркгейм, Р.Мертон, Т.Парсонс, представники Чиказької школи та ін.). Достатньо великим є обсяг напрацювань з проблем соціальної адаптації мігрантів і представників етнічних груп (Н.Бен-Яков, Дж.Беррі, Е.Богардус, Ф.Знанецький, В.Томас, А.Перотті). Проблемами міграцій і соціальної адаптації мігрантів на пострадянському просторі займалися українські та російські вчені Б.Вінер, Г.Вітковська, Б.Жорін, Ж.Зайончковська, І.Прибиткова, В.Тішков, М.Шульга та ін. Важливе місце у вивченні проблем соціальної адаптації мігрантів-представників етнічних груп в Україні займають роботи українських вчених В.Арбеніної, В.Євтуха, І.Кононова, В.Котигоренка, О.Майбороди, Н.Паніної, які присвячені різним питанням, пов'язаним з етнічністю, етнічними групами, етнічними конфліктами.

Турки-месхетинці як об'єкт дослідження вперше привернули увагу науковців після міжетнічного конфлікту в Узбекистані. Перші праці стосовно турків-месхетинців мали переважно етнологічний характер. Радянськими вченими, такими як Л.Єрмолов, О.Осіпов, Е.Панеш, було представлено варіанти етногенезу месхетинських турків, розглянуто зміни в їх культурі, описано історію руху за повернення на батьківщину, а також зроблено перші спроби пояснити міграційні та адаптаційні процеси турків-месхетинців й вимушених мігрантів взагалі.

Наступна хвиля дослідницького інтересу до турків-месхетинців припала на початок 90-х років ХХ ст. – час, коли проблемами цього етносу почали опікуватися міжнародні правозахисні організації. Саме на цей час припадають роботи європейських дослідників К.Рей, Т.Трієра, К.Томлісон, С.Чорнової.

Більша частина існуючої в Російській Федерації літератури про турків-месхетинців також має правозахисний характер. Ці праці були з самого початку орієнтовані на виявлення порушень законодавства й обмежувались цим, лише поверхнево торкаючись інших проблем. Враховуючи становище турків-месхетинців на Кубані та в інших проблемних регіонах Росії, слід зазначити, що такі дослідження є найбільш актуальними й корисними, проте виключно правозахисний підхід збіднює як методики, так і результати досліджень. Класиком турецько-месхетинської проблематики в Росії є московський дослідник О.Осіпов – автор кількох відповідних монографічних досліджень. Відомі також праці М.Бугая, П.Мейлахса, Д.Нікітіна, С.Рязанцева, М.Савви, В.Симоненко.

Чимало присвячено туркам-месхетинцям праць в інших країнах СНД. Найбільш відомими є роботи А.Юнусова (Азербайджан), Ш.Ломсадзе, Г.Мамулія, Н.Сумбадзе, Г.Таркан-Моураві (Грузія), А.Хуршут (Киргизстан).

В Україні турки-месхетинці в контексті соціальних досліджень почали згадуватися в 90-і роки ХХ ст., вже після того, як чисельна турецько-месхетинська спільнота оселилася в Україні. Турки-месхетинці зустрічаються в працях українських вчених Н.Беліцер, Т.Клинченко, В.Коробова, М.Шульги. Серед дослідників, які безпосередньо займаються турецько-месхетинською проблематикою, провідне місце в Україні посідає О.Малиновська, яка є учасницею двох досліджень становища турків-месхетинців в Україні і автором низки наукових праць, пов'язаних із перебуванням турків-месхетинців в Україні.

Аналіз українських джерел засвідчує, що становище турків-месхетинців досліджувалося в Україні переважно в контексті міграційних процесів. Наприклад, у дослідженні сучасних міграційних процесів, проведеному Інститутом соціології НАН України під керівництвом М.Шульги, де розглядалися проблеми міграції та адаптації депортованих за національною ознакою, а також у дослідженні міграцій і становища турків-месхетинців, яке проводилося Державним комітетом у справах національностей і міграцій.

Таким чином, більшість виданої в світі літератури про турків-месхетинців присвячено правозахисним проблемам і питанням репатріації цієї етнічної групи. Такі аспекти турецько-месхетинської проблематики як проблеми ідентифікації, міжетнічних відносин з іноетнічним оточенням, соціальної адаптації й інтеграції, соціальної організації залишаються вивченими не в повному обсязі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводились у межах теми кафедри соціології управління і соціальної роботи Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна “Система соціального захисту найбільш уразливих груп населення в умовах трансформації українського суспільства” (номер державної реєстрації 0100U003307) і теми кафедри філософії та соціології Херсонського національного технічного університету “Соціальна адаптація вимушених мігрантів” (спільно з Відділом у справах національностей Херсонської обласної державної адміністрації).

Мета і завдання дослідження. Відповідно до вищезазначеного *мета* роботи полягала у з'ясуванні впливу адаптаційних й інтеграційних процесів на етнічні групи в місцях проживання турків-месхетинців і подальшому пошуку напрямків практичного здійснення етнополітики в місцях проживання турків-месхетинців в Україні.

Мета роботи зумовила коло таких *завдань*:

- визначити соціокультурні маркери, за якими визначається приналежність до турецько-месхетинської етнічної групи;

- визначити індикатори і розробити методика вимірювання соціальної адаптації та інтеграції;
- встановити глибину соціальної адаптації та інтеграції турків-месхетинців в українське суспільство;
- виділити фактори, які впливають на успішність соціальної адаптації та інтеграції мігрантів-представників етнічних груп;
- оцінити міжетнічні відносини між турками-мігрантами і старожилами;
- виявити конфліктогенні фактори та оцінити можливості виникнення міжетнічних конфліктів у місцях компактного проживання турків-месхетинців в Україні;
- розробити практичні поради для здійснення етнополітики в місцях компактного проживання турків-месхетинців і інших мігрантів-представників етнічних груп.

Об'єкт дослідження – турецько-месхетинська спільнота в Україні.

Предмет дослідження складають передумови, механізми, динаміка, фактори (стабілізуючі та дестабілізуючі), фон соціальної адаптації та інтеграції вимушених мігрантів-представників етнічних груп.

Теоретико-методологічні засади та емпірична база дослідження. Соціальна адаптація й інтеграція турків-месхетинців розглянута на основі найбільш поширених етносоціологічних підходів – примордіалістського, конструктивістського та інструменталістського. Питання, пов'язані з етногенезом турків-месхетинців, були розглянуті в примордіалістській парадигмі, а питання, пов'язані з їх сучасним становищем та ідентифікацією, – в інструменталістській та конструктивістській парадигмах.

Оцінювання адаптаційних процесів в роботі базувалося на структурно-функціональній парадигмі. На основі структурно-функціональної парадигми українськими і російськими вченими (Г.Вітковська, М.Шульга та ін.) були розроблені напрямки дослідження адаптації вимушених мігрантів на пострадянському просторі. Ці напрямки (демографічний, економічний, політичний, культурний) були взяті за основу розробки методології та методики дослідження і додатково доповнені історичним, електоральним, мовно-освітнім та міжетнічним напрямками.

Для дослідження ступеня інтегрованості за вказаними напрямками використовувався аналіз (зокрема порівняльний аналіз із ситуацією в інших країнах, де проживають месхетинці: Росії, Узбекистані, Казахстані, Азербайджані, Туреччині, США) соціальної структури, економічної та політичної поведінки; діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування й громадських організацій, ЗМІ, релігійних громад, освітніх установ; аналіз результатів опитування громадської думки. Рівень міжетнічної напруженості

вимірювався за допомогою шкали Е.Богардуса (адаптована методика Н.Паніної) та методом глибинних інтерв'ю.

Враховуючи той факт, що більшість українських турків-месхетинців проживає в Херсонській області (передусім у Чаплинському районі), більшість польових досліджень було проведено автором саме в цій частині України. В рамках дослідного проекту в Чаплинському районі протягом 2004-2006 рр. було проведено:

- репрезентативне опитування (травень 2005 р.). Обсяг вибіркової сукупності (N=409) був визначений відповідно до загальних вимог репрезентативності й завдань подальшого аналізу з урахуванням кількості виділених груп на основі статистичних матеріалів. Виходячи з цілей, завдань і характеристик об'єкта, в даному соціологічному дослідженні була використана двоступенева вибірка з використанням схем систематичного і випадкового механічного відбору. Статистична похибка вибірки не перевищує 5,0%.
- експертне анкетування (N=32). Групу експертів утворили представники місцевих органів державної влади, депутати місцевих рад, лідери місцевих осередків політичних партій, які виявили відповідний рівень компетенції стосовно проблеми;
- глибинні й експертні інтерв'ю (N=18). Серед опитаних – мешканці населених пунктів, в яких проживають турки-месхетинці, посадові особи, лідери громадських рухів турків-месхетинців.

Крім того, в рамках дослідження було проведено контент-аналіз публікацій в обласних і районних ЗМІ областей, в яких проживають турки-месхетинці (друковані та електронні видання: “Радянська Таврія”, “Тривна”, “Політична Херсонщина”, “Чапельський Під” та ін. за період 1991-2006 рр., тобто за весь час перебування турків-месхетинців в Україні); опрацьовано архівні матеріали Державного архіву Херсонської області.

Під час оброблення даних виконувався аналіз одномірного та двомірного розподілу відповідей, триангуляція, кореляційний та регресивний аналізи. Додатково використовувалася вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень (зокрема досліджень О.Малиновської) і статистичних матеріалів: результатів перепису населення, обласної (Херсонська, Миколаївська, Одеська області) та районної демографічної й соціально-економічної статистики, аналіз документів органів державної влади, аналіз літературних джерел.

Наукова новизна полягає у вирішенні важливої задачі етносоціології – у розробленні теоретико-методологічного підходу до аналізу процесів соціальної адаптації мігрантів-представників етнічних груп, який дає можливість визначити напрямок, глибину і наслідки адаптаційних процесів, а також його апробації на прикладі турецько-месхетинської спільноти в Україні, а саме:

- уперше на основі комплексу основних теоретичних підходів, які використовуються в етносоціології (примордіалістського, конструктивістського і інструменталістського), розроблено методологічну схему аналізу процесів соціальної адаптації і інтеграції мігрантів-представників етнічних груп, яка дозволяє діагностувати напрямок, глибину і наслідки соціальної адаптації мігрантів;
- уперше соціальна адаптація і інтеграція мігрантів-представників етнічних груп була розглянута в усій системі економічних, політичних, культурних, релігійних, міжетнічних відносин в Україні, з урахуванням відношення до мігрантів владної еліти і старожилів, що дає підстави для оптимізації етнополітичного менеджменту.
- подальшого розвитку дістала теорія соціальної адаптації та інтеграції, зокрема, доповнено систему індикаторів соціальної адаптації та інтеграції етнічних спільнот такими індикаторами, як репатріаційні установки, характер і глибина електоральної активності, мовна компетентність, гендерний баланс освітнього рівня, участь мігрантів у діяльності органів влади, політичних і громадських організаціях;
- підтверджено залежність успішності адаптації та інтеграції іноетнічних мігрантів від таких особливостей, як секуляризація релігійної свідомості, політична конформність, відношення до соціальної мобільності; і від таких особливостей приймаючого суспільства, як культурна дистанція, існуюча потреба в економічній ресоціалізації мігрантів, стереотипізація сприйняття мігрантів, наявність сегрегації, прагнення до кооптації мігрантів до владних структур;
- уперше виявлено вплив історичних факторів на процеси адаптації мігрантів: топоніміки приймаючої території, новітньої міграційної історії суспільства, в структурі якого проходять адаптаційні процеси мігрантів.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у поєднанні різних теоретичних підходів у вивченні соціальної адаптації етнічних груп; у розробленні критеріїв оцінки глибини і успішності інтеграційних процесів, опрацюванні індикаторів соціальної адаптації й інтеграції етнічних груп та переселенців; визначенні універсальних чинників, що сприяють або перешкоджають інтеграції мігрантів; визначенні конфліктогенних факторів в місцях проживання етнічних груп.

Отримані результати дають змогу спостерігати особливості процесу формування нової етнічної меншості на прикладі розселення окремих етнічних груп та оцінити місце і значення адаптації та інтеграції в цілому.

Практичне значення Результати дослідження (практичні рекомендації зі здійснення етнополітики) використовувалися під час реалізації проекту “Way trough the cultures: developing of tourist tour on the base on multicultural variety of

South Ukraine”, підтриманого Міжнародним Вишеградським фондом (Serial No 11050-2006-IUF), в рамках якого розроблено і проведено низку заходів, скерованих на формування толерантності по відношенню до турків-месхетинців та представників інших етнічних груп. З результатами дослідження були ознайомлені також представники місцевих органів державної влади в Херсонській області, представники Всеукраїнського товариства турків-месхетинців “Ватан”, імами Херсонської і Харківської областей. На основі наданих матеріалів ними були внесені корективи у плани роботи з громадськістю.

Формою практичної реалізації були також публікації в українських ЗМІ. За матеріалами дослідження було опубліковано 2 повідомлення в інтернет-виданнях і 5 статей у місцевій пресі.

Положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях, круглих столах, науково-теоретичних семінарах соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна.

Запропоновані в роботі положення та методологія можуть стати основою для подальших досліджень в етносоціології, а також можуть використовуватися для розвитку таких навчальних дисциплін як “соціальна політика”, “соціологія управління”. Матеріали дисертації можуть бути використані при розробленні спецкурсу “Соціальна адаптація мігрантів і інтеграція етнічних груп”, а також курсу “Етносоціологія”.

Особистий внесок здобувача. Робота є самостійним дослідженням здобувача, яким проведено чотири польових дослідження, здійснено поглиблений аналіз літератури, розроблено рекомендації місцевим органам влади та освітнім установам. Результати виконаних досліджень відображені в публікаціях і тексті дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації було представлено на науково-методичних семінарах соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна і наукових семінарах кафедри філософії та соціології Херсонського національного технічного університету. Матеріали дисертації також були представлені та обговорені:

- на всеукраїнських конференціях і круглих столах: “Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України” (м. Запоріжжя, 2003, 2005 роки), “Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення” (м. Херсон, 2005 рік), “Регіональні виміри суспільних змін та активізація структур громадянського суспільства напередодні президентських виборів 2004 року” (сmt. Лазурне Херсонської обл., 2004 рік), “Південь України: стан і перспективи розвитку соціально-політичних і соціально-економічних процесів після Помаранчевої революції” (м. Одеса, 2005 рік);

- на міжнародних конференціях і семінарах: “10 років СНД: пошуки, втрати, надбання” (м. Волгоград, Росія, 2001 рік), Літня сесія Методологічного інституту міжнародних відносин за темою “Філософія міжнародних відносин” (м. Светлогорск, Калінінградська обл., Росія, 2003 рік), “Уявляючи Пограниччя: моделі, ідентичності, репрезентація” (м. Мінськ, Беларусь, 2005 рік); “Україно-турецькі відносини: стан та перспективи розвитку” (м. Одеса, Україна, 2006 рік), “Соціологія у світі, що змінюється” (м. Харків, Україна, 2006 рік);
- під час стажування в Інституті Центрально-Східної Європи (м. Люблін, Польща, 2004 рік).

Публікації. За матеріалам дисертації опубліковано 9 наукових робіт: 3 статті у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 1 стаття у закордонному науковому журналі, 2 статті у наукових збірках, розділ у брошурі, 2 тези доповідей. Крім того, за матеріалами дослідження опубліковано 2 повідомлення в Інтернет-виданнях (одне з яких – на сайті Національного інституту стратегічних досліджень) і 5 статей у друкованих ЗМІ. Друковані праці відображають зміст і головні положення роботи.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, ілюстрованих таблицями та рисунками, висновків. Список використаних джерел складається зі 151 найменування, у тому числі 13 іноземних джерел з латинською графікою. Дисертація містить 3 додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, описано ступінь наукової розробленості проблеми, сформульовано мету і завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, його теоретико-методологічні та емпіричні засади, відображено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі “Турки-месхетинці в світлі різних етносоціологічних підходів” здійснено аналіз меж застосування різних теоретико-методологічних підходів під час вивчення етнічних груп; зроблено теоретичний аналіз праць дослідників, які займались вивченням турків-месхетинців і обґрунтовано вибір теоретичних підходів для вивчення тих чи інших аспектів дисертаційного дослідження.

У першому підрозділі “Теоретико-методологічні підходи до вивчення турків-месхетинців” надано стисло характеристику основних теоретико-методологічних етносоціологічних підходів: примордіалістського, конструктивістського і інструменталістського. В наступних трьох частинах підрозділу ці підходи використано для аналізу питань, пов'язаних з турками-месхетинцями.

У першій частині підрозділу *“Етногенез турків-месхетинців в межах примордіалістського підходу”* розглядаються питання, пов’язані з історією і етнографією турків-месхетинців і, в цьому контексті, досвід соціальної адаптації в XIX і XX століттях – в Османській, Російській імперіях, в СРСР до Другої світової війни і після депортації 1944 р.

Сучасні основи турецько-месхетинської етнічності розглядаються у другій частині підрозділу *“Розвиток сучасної турецько-месхетинської етнічності в конструктивістській парадигмі”*. У цій частині аналізуються феномени, що складають турецько-месхетинську етнічність – поняття “втрачена батьківщина”, репатріаційний дискурс, перебування у ролі “депортованого народу”, вплив громадських рухів, характеристики цих понять та процесів, їх специфіка і розвиток у різному соціальному оточенні.

У третій частині підрозділу *“Інструменталістські аспекти вживання етноніму “турки-месхетинці”* розглядаються різні аспекти (серед інших – ідеологічні і політичні) і межі вживання етноніму “турки-месхетинці”, а також інших етнонімів, які використовуються по відношенню до месхетинських турків. Під цим кутом зору проаналізовано результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р. і з’ясовано, що найбільш об’єктивним показником кількості турків-месхетинців в Україні є сума кількості турків-месхетинців разом з турками, а найбільш поширеним екзоетнонімом серед турків-месхетинців є етнонім “турки”.

У другому розділі **“Соціальна адаптація та інтеграція турків-месхетинців в Україні”** розглядаються теоретико-методологічні підвалини теорії соціальної адаптації і інтеграції, розробляється система оцінювання соціальної адаптації і інтеграції, яка застосовується під час аналізу емпіричних даних. У першому підрозділі *“Структурно-функціональний аналіз соціальної адаптації й інтеграції мігрантів: методологічні засади”* надається аналіз означених процесів в структурно-функціональній парадигмі, подається розроблена на основі праць українських та російських соціологів система оцінки соціальної адаптації і інтеграції етнічних груп і мігрантів, а також соціально-психологічної концепції Дж.Беррі, згідно з якою інтеграція визначається як одна з чотирьох стратегій аккультурації мігрантів у новому соціокультурному середовищі, коли кожна із взаємодіючих груп та її представників зберігає свою культуру і при цьому створюється нове, достатньо стабільне суспільство.

Другий підрозділ *“Адаптація турків-месхетинців в Україні в світлі міграційних процесів”* присвячено вивченню історії появи турків-месхетинців в Україні, виявленню соціально-економічних факторів, які вплинули на вибір місця проживання та подальшу адаптацію мігрантів (кліматичні умови, наявність вільного житла і зрошувальних земель, участь у соціальних мережах, безробіття та ін.). У розділі розглядається також реакція старожилів на появу мігрантів, яка є здебільшого негативною.

Третій підрозділ *“Демографічні наслідки міграційних процесів турків-месхетинців як наслідок адаптації”* присвячено вивченню соціальної структури в місцях проживання турків-месхетинців в країні. Виявлено, що переселення турків-месхетинців вплинуло на зміни в статеві-віковій (збільшилась кількість населення молодших вікових груп) і етно-національній структурі окремих районів, де проживають турки-месхетинці, а також викликало зміни у соціально-економічній структурі.

Проведені розрахунки свідчать про те, що зростання турецько-месхетинського населення Чаплинського району відбуватиметься за ступеневою функцією, тобто стрімке зростання незабаром уповільниться і згодом стабілізується (при незначному зростанні чисельності).

У четвертому підрозділі *“Соціально-культурна адаптація турків-месхетинців”* мова йде про те, що за час перебування турків-месхетинців в Україні в цій спільноті відбулися суттєві соціокультурні зміни, які торкнулися таких сфер, як шлюбно-сімейні відносини, знання і використання української та російської мов, матеріальної культури тощо. Частина цих змін має інтеграційний характер. Загалом можна констатувати, що в Україні спостерігається тенденція переходу від міжгрупового протистояння до міжгрупової дифузії – але це більше спостерігається не в культурній, а в соціально-економічній і соціально-політичній сферах.

П'ятий розділ *“Економіко-господарча адаптація турків-месхетинців в Україні”* дає картину економічної адаптації турків-месхетинців. Турки-месхетинці до умов, які склалися в Україні на початку 90-х років ХХ ст., адаптувалися разом зі старожилами, що надавало їм відносно рівних стартових можливостей. На початкових етапах адаптації відбувалося корегування логіки економічної поведінки, але це робилось разом зі старожилами. Економічна адаптація турків-месхетинців в Україні й економічна адаптація старожилів відбувалася майже паралельно. До нових ринкових умов вони почали адаптуватися на початку 90-х років ХХ ст., тобто в час найбільш масової хвилі турецько-месхетинської міграції. Беручи до уваги підприємницьку активність мігрантів, етнічний бізнес, відсутність патерналістських установок, можна зробити висновок, що в суспільствах країн-колишніх радянських республік економічна адаптація мігрантів до нових ринкових умов була більш швидкою і успішною, ніж адаптація старожилів.

В економічній сфері турки також повернулися до традиційних форм господарювання, принаймні до роботи в традиційній для себе галузі сільського господарства – овочівництві, баштанництві і торгівлі. Такий, на перший погляд, економічний регрес виявився конкурентноспроможним в умовах суспільства, що трансформується. Причому такий перехід є характерним для турків-месхетинців, які проживають у всіх колишніх республіках колишнього СРСР. У результаті мігранти змогли адаптуватися тільки в тих місцевостях, де географічні, економічні й адміністративні передумови дозволяли повернутися до притаманного типу

господарювання, що зрештою дозволило їм успішно увійти до господарського комплексу приймаючої території.

У шостому розділі *“Мовна адаптація турків-месхетинців в Україні”* розглядається в динаміці мовна компетенція українських турків. Як показують результати дослідження, мовна адаптація турків рухається здебільшого в інтеграційному напрямку: тобто, не втрачаючи знання рідної мови, турки (особливо діти і підлітки, що народилися вже у незалежній Україні) набувають високої мовної компетенції стосовно державної української мови.

Напевне, визначну роль у мовній адаптації відіграла російська мова – мова міжнародного спілкування, яку турки вже добре знали до переселення і яка стала важливим інструментом адаптації в новому середовищі.

У підрозділах *“Освітня і культурно-освітня адаптація турків-месхетинців в Україні”*, *“Громадсько-політична адаптація турків-месхетинців в Україні”* та *“Релігійна адаптація турків-месхетинців в Україні”* відзначається, що у культурному та громадсько-політичному житті соціальна адаптація турків-месхетинців тяжіє до інтеграції (підвищення освітнього рівня, активна участь в політичних процесах, діяльність національно-культурних товариств “Ватан” і “Ахалцихе”, участь у культурно-масових заходах, орієнтація на Духовне управління мусульман України), хоча в деяких сферах суспільного життя простежуються елементи ізольованості (сімейно-шлюбні відносини, релігійно-культуове життя) та асиміляції (матеріальна культура).

Десятий підрозділ *“Міжетнічні відносини в місцях компактного проживання турків-месхетинців”* базується на матеріалах опитувань. Хоча стосовно турків-месхетинців не зафіксовано масових фактів дискримінації, нами визначено достатньо високий рівень міжетнічної напруженості в місцях проживання турків-месхетинців.

Ставлення до турків-месхетинців характеризується низьким ступенем толерантності. На межі соціальної відокремленості (від 4 до 5 балів – хай живуть в районі, але контакти ними не бажані) виявляється 11,9%, на межі соціальної ізольованості щодо турків-месхетинців (від 5 до 6 – небажання бачити представників соціальної групи як громадян країни, але при цьому допускається їх перебування як туристів) виявляється 18,9%, а носіями крайньої форми нетерпимості – ксенофобії (вище 6, що означає повну відмову представникам цієї групи в'їзду до району) є 52,7% старожилів Чаплинського району. Тільки 16,5% корінних мешканців району толерантно ставляться до турків-месхетинців.

Як з'ясувалося, старожили були не готовими до підтримання повноцінних контактів з турками, які проживають в їх населених пунктах. Оцінюючи адаптаційні процеси турків-месхетинців, можна сказати, що таке ставлення старожилів є одним із факторів, що перешкоджає успішному протіканню адаптаційних процесів в інтеграційному напрямку. Цьому сприяють сегрегаційне

ставлення частини старожиливі до емігрантів (переселенців, біженців), низький рівень поінформованості старожиливі щодо історії появи турків-месхетинців в районі, поширеність в районі стереотипів стосовно турків, домінування неофіційних джерел інформування населення, зниження рівня життя в районі, загальне підвищення рівня ксенофобії в Україні, а також соціально-економічні фактори (низький рівень життя, криза в АПК, безробіття, зниження доступності медичного обслуговування), демографічні процеси, соціально-політичні (зокрема зовнішньополітичні) фактори. На тлі існуючих соціальних проблем соціальна напруженість і конфлікти етнізуються старожиливічеським населенням. Старожиливі схильні пов'язувати такі проблеми, як розповсюдження туберкульозу чи “несправедливе розпаювання”, з появою турків у селі. Основними побоюваннями стосовно турецько-месхетинського населення є побоювання втрати кількісного і культурного домінування, перетворення українців у меншість у тих населених пунктах, де нині проживають турки, ісламофобія, страх економічної нерівності (експлуатації). За відсутності стримуючих факторів конфліктогенний потенціал може еволюціонувати в міжетнічні конфлікти.

В одинадцятому підрозділі *“Передумови і фактори соціальної адаптації і інтеграції мігрантів (на прикладі турків-месхетинців)”* нами зроблений порівняльний аналіз адаптації і інтеграції турків-месхетинців в інших суспільствах: узбецькому, азербайджанському, російському, турецькому, казахському тощо.

Третій розділ “Напрямки практичного здійснення державної етнополітики в місцях проживання турків-месхетинців” присвячено практичним питанням. У першому підрозділі *“Етнополітика і основні напрямки етнополітичного менеджменту”* розглядаються поняття “етнополітика” та його зміст, структурні компоненти етнополітики (суб’єкт і об’єкт), характер і базові поняття демократичної етнополітики.

У другому підрозділі *“Функціонування організацій та соціальних інститутів в етнічному і міжетнічному контекстах в місцях проживання турків-месхетинців (на прикладі Чаплинського району Херсонської області)”* наводяться результати польових досліджень (оцінка діяльності соціальних інститутів і організацій в сфері етнополітики) та їх аналіз.

Третій підрозділ *“Практичні заходи, скеровані на інтеграцію турків-месхетинців”* присвячено розробці заходів, скерованих на поліпшення стану міжетнічних відносин у місцях проживання турків-месхетинців. У підрозділі розглядається досвід країн ЄС, Росії та США з питань соціальної адаптації і інтеграції мігрантів. Серед найбільш актуальних заходів і напрямків відзначено: легалізацію мігрантів, контроль за прозорістю роботи адміністративних і правоохоронних органів, здійснення інтеграційних програм, вирішення правового статусу турків-месхетинців в Україні.

Окрему увагу серед напрямків етнополітики приділено діяльності ЗМІ й освітніх установ, громадських організацій, про що йде мова в підрозділах *“Інформаційне забезпечення і місце ЗМІ у формуванні етнополітики в місцях проживання турків-месхетинців”* і *“Роль освітніх установ в реалізації етнополітики в місцях проживання турків-месхетинців”*.

ВИСНОВКИ

У висновковій частині дисертації підведені підсумки і узагальнені результати проведеного дослідження.

Визначено, що для оцінки ступеню інтегрованості мігрантів-представників етнічних груп, крім демографічних, культурних, економічних і політичних індикаторів, варто використовувати такі індикатори, як репатріаційні установки, характер і глибина електоральної активності, гендерний баланс освітнього рівня, участь мігрантів у діяльності органів влади, політичних і громадських організаціях.

З'ясовано, що для турків-месхетинців, які проживають в Україні, характерною є багаторівнева ідентифікація. Сприймаючи тюркську версію етногенезу, переважна більшість українських турків ідентифікує себе в першу чергу як “турки”, а в другу – як “турки-месхетинці (ахалциські турки)”. Хоча мотив “повернення на батьківщину” залишається головним етнічним маркером серед більшості турків-месхетинців, останнім часом спостерігається скорочення кількості його носіїв (серед молоді). Можна припустити, що його заступить громадянська ідентифікація, яка свідчить про інтеграцію турків-месхетинців.

Поширення в Україні серед турків-месхетинців ендоетноніму „турки” дає підстави вважати, що міграційні настрої серед турків-месхетинців поступово відходять на другий план, стаючи елементом вербальної поведінки, частиною етнічного міфу. Унікаючи “месхетинського” топонімічного предикату, українські турки переорієнтовують власне бачення “дому/батьківщини”. Оскільки в Україні не зафіксовано організацій, програмною метою яких був би виїзд до Туреччини, можна припустити, що така переорієнтація також має інтеграційний характер.

У висновках загалом констатується, що в Україні адаптація турків-месхетинців проходить досить успішно. Цьому сприяло те, що турки-месхетинці не змінювали статусу порівняно з тим, який вони мали в Узбекистані. Вони залишалися сільськими мешканцями, не змінювали способу господарювання тощо, і тому адаптація проходила легше. Не потрібною була десоціалізація та ресоціалізація в новому економічному середовищі. Це дає підстави вважати, що обмеженість соціальної мобільності переселенців (порівняно з місцевістю звідки вони емігрували) сприяє їх успішній адаптації.

Можна констатувати, що протягом першого десятиріччя перебування в Україні відбувалася сільська гетоїзація турецько-месхетинського населення, що замикалося в своєму сільському етнокультурному гетто. Але останнім часом спостерігаються зворотні тенденції: збільшується освітній рівень турків-месхетинців, зростають вертикальна соціальна мобільність і міграційна активність українських турків, диверсифікуються форми зайнятості тощо. Це стосується передусім турецько-месхетинської молоді, зокрема й осіб жіночої статі. Проте рівень задоволеності культурно-освітніх потреб турків-месхетинців та інших етнічних меншин є досить низький.

За час перебування турків-месхетинців в Україні в цій спільноті відбулися суттєві соціокультурні зміни, які торкнулися таких сфер, як шлюбно-сімейні відносини, знання і використання української та російської мов, матеріальної культури тощо. У цілому слід відзначити, що у культурному та громадсько-політичному житті соціальна адаптація турків-месхетинців тяжіє до інтеграції, хоча в деяких сферах суспільного життя простежуються елементи ізольованості (сімейно-шлюбні відносини, релігійне життя) та асиміляції (матеріальна культура).

Визначено, що інтеграція в різних статево-вікових групах турків-месхетинців відбувається з різною швидкістю і глибиною. Найбільш інтегрованими в українське суспільство є економічно і політично активні чоловіки молодого і середнього віку. Найбільш успішною сферою, в якій відбувається інтеграція, є економіко-господарчі відносини. Послідовність соціальної адаптації та інтеграції турків визначається напрямком “економіко-господарча – політична – соціокультурна”.

Встановлено, що перешкодою до більш успішної інтеграції жінок є їх ширше залучення до діяльності у первинних групах. На відміну від людей старшого віку, для яких сім'я є головним джерелом власної ідентичності, діти, молоді люди, чоловіки більше задіяні у вторинних групах – шкільних класах, студентських групах, спортивних секціях, гуртках, виробничий колективах тощо. Це дає їм можливість включатися у адаптаційні процеси інших видів. Тоді як замкнутість призводить до сегрегації, етнічної гетоїзації.

Аналіз перебігу адаптаційних процесів турків-месхетинців в Україні та інших країнах дозволяє виділити фактори успішної адаптації мігрантів-представників етнічних груп. Це зокрема: розмивання ролі первинних груп, залучення мігрантів до діяльності у вторинних групах; секуляризація міжетнічних відносин старожилів і мігрантів, підвищення політичної та правової культури старожилів і мігрантів. Серед факторів, які перешкоджають інтеграції, можна виділити: соціально-демографічний дисбаланс, який призводить до одностороннього зростання статусного становища; експорт міжетнічних конфліктів (зокрема вірмено-турецького); компактне проживання, традиціоналізм, наявність екстремістських і націоналістичних організацій, особливості етнічної та міграційної історії приймаючого суспільства.

Важливим, на нашу думку, фактором успішної інтеграції є кооптація лідерів – представників груп мігрантів – в органи влади, елітні кола приймаючих суспільств. В Узбекистані турки-месхетинці не входили, на відміну від представників інших депортованих народів, до складу господарчих і культурних еліт, що робило їх найменш захищеною меншиною. В Україні лідери турецько-месхетинських громад і одночасно депутати місцевих рад виступають як медіатори конфліктів, агенти інтеграції.

Визначено, що на успішність адаптації впливають історико-політичні передумови, що передбачають зв'язок етнічності мігрантів з історією приймаючої території. У випадку, коли мігранти певної національності прибувають на територію, яка колись мала відношення до відповідної етнічної групи (наприклад, перебувала у складі відповідної держави), виникає ризик упередженого політичного ставлення до них. У такій ситуації виникають екзостереотипи, в яких мігрантів звинувачують у сепаратизмі або іредентизмі.

Встановлено, що міжетнічні відносини між представниками старожильчеських етнічних груп і турками-месхетинцями в Україні опосередковані соціально-психологічними механізмами стереотипізації сприйняття, частина яких виникла на ґрунті дефіциту інформації про турків.

Головні стереотипи пов'язані з конфліктністю турків-месхетинців, схильністю до корупційних дій, нечесністю, агресивністю, поганим ставленням до жінок, негігієнічним способом життя. Викладене дає підстави вважати, що поява стереотипів обумовлюється розміром культурної дистанції між мігрантами і старожилами і різними темпами адаптації до нових ринкових умов серед переселенців і старожилів.

Між тим в Україні вже спостерігаються ознаки позитивних зрушень. П'ята частина всіх старожилів в тій чи іншій формі позитивно налаштована на інтеграцію (хоча й обмежену) турків-месхетинців, які є громадянами України, в тих населених пунктах, де вони оселилися на початку 90-х років ХХ ст., але не налаштована на розширення турецько-месхетинського ареалу проживання та подальше прийняття турків-емігрантів. У нестандартизованих інтерв'ю часто зустрічаються позитивні оцінки економічної діяльності турків-месхетинців, особистісних відносин у турецькому середовищі.

Загальний аналіз експертних оцінок і спостереження за соціально-політичною ситуацією дають підстави вважати, що, незважаючи на гостроту, міжетнічні відносини в місцях проживання турків-месхетинців в Україні перебувають поза зоною першочергової уваги з боку владних структур. У сфері етнополітики спостерігається певний рух і реакція з боку владних структур, які мають спонтанний характер. Це вимагає корекції етнополітичного менеджменту в місцях проживання турків-месхетинців з огляду на нестабільну міжетнічну

ситуацію. Потенційно успішними формами етнополітичних заходів є інформаційно-освітні заходи, публікації в ЗМІ, роз'яснювальна робота тощо.

Враховуючи викладене, можна констатувати, що в наслідок успішної інтеграції статус турецько-месхетинська етнічної групи в перспективі буде еволюціонувати від етнічної групи з невизначеним статусом до статусу національної меншини.

Публікації. Основні положення дисертації були викладені в наступних публікаціях:

1. *Гоманюк Н.А.* Этнические стереотипы в отношении турок-месхетинцев в местах их компактного проживания в Украине (по результатам исследований в Чаплинском районе Херсонской области) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2005. – №652. – С.156-162.
2. *Гоманюк М.А.* Експертні оцінки стану міжетнічних відносин в місцях компактного проживання турків-месхетинців в Україні (за результатами дослідження в Чаплинському районі Херсонської області) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2006. – №723. – С.155-163.
3. *Гоманюк М.А.* Міжетнічна ситуація в місцях проживання турків-месхетинців в Україні: візія старожилів (за результатами досліджень у Чаплинському районі Херсонської області) // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Т.2. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. – С.69-76.
4. *Коробов В.К., Пилипенко І.О., Гоманюк М.А., Білий Д.В.* Аналітичний звіт про стан соціально-політичного розвитку Херсонської області. – Херсон: Графіка, 2004. – 78 с. (авторові належить розділ “Міжетнічні і міжконфесійні відносини”)
5. *Нотаниук М.* Problemy migracji i społecznej adaptacji Turków meschetyńskich na Ukrainie (na przykładzie obwodu chersońskiego) // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – Rok (2) 2004. – S. 109-121.
6. *Гоманюк М.А., Пилипенко І.О.* Особливості етогосподарської інвазії турків-месхетинців в Херсонській області // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2005. – С.164-171. (авторові належить аналіз економічної адаптації турків-месхетинців)
7. *Гоманюк М.А.* Соціально-просторовий контекст та варіативність етноніму “турки-месхетинці” // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства: Зб. наук. праць. – Під ред. І.О.Пилипенка. – Вип.1. –

Херсон: Видавничий центр Херсонського державного університету. – 2005. – С.38-42.

8. *Гоманюк М.А.* Деякі демографічні і соціологічні показники становища турецько-месхетинського населення на півдні України (тенденції розвитку та ймовірні соціальні наслідки) // V Всеукр. науково-практ. конф. “Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України“. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ; Сімферополь: Доля, 2001. – С.112-114.
9. *Гоманюк М.А.* Економічна інтеграція і форми господарювання турків-месхетинців в південному регіоні України // VI Всеукр. науково-практ. конф. “Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України“. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2005. – С.85-87.

АНОТАЦІЯ

Гоманюк М.А. Соціальна адаптація й інтеграція турків-месхетинців в українському суспільстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – галузеві та спеціальні соціології. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2007

У дисертації досліджуються процеси соціальної адаптації й інтеграції турків-месхетинців в Україні. На основі найбільш поширених етносоціологічних підходів проаналізовано етногенез, сучасне становище турків-месхетинців і досліджено вплив історичних, політичних і соціальних факторів на подальшу адаптацію турків-месхетинців в українському суспільстві. На основі кількох проведених польових досліджень описано механізми соціальної адаптації і з'ясовано глибину інтеграції турків-месхетинців в Україні. Порівняльний аналіз становища турків-месхетинців в Україні, Росії, країнах Середньої Азії і Закавказзя, дозволив виявити фактори, які впливають на успішність адаптаційних процесів. Це зокрема: кооптація мігрантів до регіональних еліт, органів влади; розмивання ролі первинних груп, залучення мігрантів до діяльності у вторинних групах; секуляризація міжетнічних відносин старожилів і мігрантів, підвищення політичної та правової культури старожилів і мігрантів. Серед факторів, які перешкоджають інтеграції виділені: соціально-демографічний дисбаланс, який призводить до одностороннього зростання статусного становища; експорт міжетнічних конфліктів; компактне проживання, традиціоналізм, наявність екстремістських і націоналістичних організацій, особливості етнічної та міграційної історії приймаючого суспільства.

Ключові слова: турки-месхетинці, українське суспільство, соціальна адаптація, адаптаційні процеси, інтеграційні процеси, міжетнічні відносини, етнополітика

АННОТАЦІЯ

Гоманюк Н.А. Социальная адаптация и интеграция турок-месхетинцев в украинском обществе. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. – Харьков, 2007

В диссертации исследуются процессы социальной адаптации и интеграции турок-месхетинцев в Украине. На основе наиболее распространенных этносоциологических подходов (примордиализм, конструктивизм и инструментализм) проанализирован этногенез, современное положение турок-месхетинцев и изучено влияние исторических, политических и социальных факторов на дальнейшую адаптацию турок-месхетинцев в украинском обществе.

В работе анализируются понятия и процессы, составляющие турецко-месхетинскую этничность: “утраченная родина”, репатриационный дискурс, пребывание в роли “депортированного народа”, влияние общественных движений, их характеристики и развитие в разном социальном окружении, рассматриваются различные аспекты и границы использования этнонима “турки-месхетинцы”, а также других этнонимов, используемых в отношении месхетинских турок.

Адаптационные процессы турок-месхетинцев в Украине рассматриваются с истории их появления на этой территории. Выяснено, что расселение турок в Украине было вызвано климатическими условиями, наличием свободного переселенческого жилья и орошаемых земель, участием в социальных сетях, безработицей и др.

Анализ демографических показателей выявил, что переселение турок повлияло на изменения в половозрастной структуре (значительное увеличение детей и молодежи), этнонациональной структуре (не только увеличилось представительство турок-месхетинцев, но и изменилась численность других этнических групп), а также в социально-экономической структуре.

За время пребывания турок-месхетинцев в Украине в этой группе произошли значительные социо-культурные изменения, которые коснулись таких сфер, как брачно-семейные отношения, языковая компетенция, материальная культура. В целом можно констатировать, что в Украине наблюдается тенденция перехода от межгруппового противостояния к

межгрупповой диффузии, но это больше касается не социо-культурной, а социально-экономической и социально-политической сфер.

В экономико-хозяйственной сфере турки-месхетинцы адаптировались к условиям, которые сложились в Украине в начале 90-х годов XX в., вместе со старожилами, что предоставляло им относительно равные стартовые возможности. На начальных этапах адаптации происходила коррекция логики экономического поведения, но это происходило вместе со старожилами. Экономическая адаптация турок-месхетинцев в Украине и экономическая адаптация старожилов происходила почти параллельно.

В культурной и общественно-политической жизни социальная адаптация турок-месхетинцев тяготеет к интеграции (повышение образовательного уровня, активное участие в политических процессах, деятельность национально-культурных обществ, участие в культурно-массовых мероприятиях, ориентация на Духовное управление мусульман Украины), хотя в некоторых сферах общественной жизни прослеживаются элементы изолированности (семейно-брачные отношения, религиозно-культурная жизнь) и ассимиляции (материальная культура).

В процессе изучения адаптационных процессов затрагивалась и проблема межэтнических отношений. В местах проживания турок-месхетинцев в Украине наблюдается этнизация экономических и социальных конфликтов, вследствие которой среди старожильческого населения распространены ксенофобские настроения.

Сравнительный анализ протекания адаптационных процессов турок-месхетинцев в Украине и других странах позволяет выделить факторы успешной адаптации мигрантов-представителей этнических групп, среди которых: кооптация мигрантов в региональные элиты, органы власти; размывание роли первичных групп, привлечение мигрантов к деятельности во вторичных группах; секуляризация межэтнических отношений старожилов и мигрантов, повышение политической и правовой культуры старожилов и мигрантов. Среди факторов, которые препятствуют интеграции, можно выделить: социально-демографический дисбаланс, который приводит к одностороннему возрастанию статусного положения; экспорт межэтнических конфликтов; компактное проживание, традиционализм, наличие экстремистских и националистических организаций, особенности этнической и миграционной истории принимающего общества.

На основе результатов исследования разработано ряд этнополитических мероприятий, направленных на элиминацию факторов межэтнической напряженности, способствующих интеграционному направлению адаптационных процессов турок-месхетинцев и принимающего общества.

Ключевые слова: турки-месхетинцы, украинское общество, социальная адаптация, адаптационные процессы, интеграционные процессы, межэтнические отношения, этнополитика

SUMMARY

Homanyuk M.A. Social adaptation and integration of Meskhetian Turks in Ukrainian society. – Manuscript.

Dissertation is for a scientific degree of the candidate of sociological sciences on a speciality 22.00.04 – special and field sociologies. – V.N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2007

In the dissertation are investigated processes of social adaptation and integration of the Meskhetian Turks in Ukraine. On the basis of the main ethnosociological approaches (primordialism, constructivism and an instrumentalism) is analyzed the ethnic genesis, modern state of the Meskhetian Turks' group and also studied an influence of historical, political and social factors on their further adaptation to Ukrainian society.

Significant socio-cultural changes concerned such spheres, as family attitudes, the language competence, and material culture had happened in Meskhetian Turks' group during its stay in Ukraine. The part of these changes has an integration character. As a whole it is possible to ascertain, that in Ukraine is observed the tendency of transition from intergroup opposition to intergroup diffusion. But it more concerns social, economic and sociopolitical spheres and not socio-cultural one.

The problem of interethnic attitudes was also mentioned during studying of adaptable processes. In places where Meskhetian Turks reside in Ukraine is observed ethnification of economic and social conflicts owing to which are widespread xenophobe moods among the old-living population.

On the base of analyses of the adaptable processes it is possible to make a conclusion that adaptation of the Meskhetian Turks has passed successfully in Ukraine. The comparative analysis of adaptation processes of the Meskhetian Turks in Ukraine and other countries allows to allocate factors of successful adaptation of migrants-representatives of ethnic groups, among which: co-optation of migrants to regional elites, authorities; reducing the role of primary groups, attraction of migrants to activity in secondary groups; secularization of interethnic relations between old residents and migrants, increase of their political and legal culture. Among factors which interfere with integration, it is possible to allocate: social and demographic disbalance which leads to unilateral increase of status position; export of interethnic conflicts; compact residing, traditionalism, presence of the extremist and nationalist organizations, features of ethnic and migratory history of an accepting society.

Key words: Meskhetian Turks, Ukrainian society, social adaptation, adaptation processes, integration processes, interethnic relations, ethnic policy